

Milada Rigasová

Franz Zdobnitzky a jeho botanická zahrada v Klentnici

Oblast Pavlovských vrchů vždy mimořádně přitahovala pozornost badatelů, zejména z oblasti historie, archeologie a přírodních věd. Plynulý tok bádání zde vážně narušilo vysídlení obyvatel německé národnosti v roce 1945. Jedním z důsledků byl bohužel i odchod osobností německé národnosti z vysokých škol a vědeckého života. Odborná literatura v němčině byla sice v knihovnách dostupná, politická situace, averze ke všemu německému násobená neznalostí němčiny však způsobila, že mnoho informací z první poloviny 20. století se dostává k širší veřejnosti až nyní. Týká se to v plné míře i staré botanické zahrady, jejíž zbytky jsou dodnes patrné na svazích pod Sirotčím hrádkem (kdysi Růžovou horou) v Klentnici. Za zakladatele byl nejčastěji považován Dr. Anton Fröhlich, profesor mikulovského gymnázia, vážený znalec zdejší květeny, ale i jiní. Botanickou zahradu však vybudoval Franz Zdobnitzky (1879–1944) z Brna se svým pomocníkem Huberem Uchem z Klentnice.

Zdobnitzky se narodil v Žamberku, od útlého dětství žil ale v Brně, kde od roku 1808 působil jako učitel. Hlavním jeho zájmem byly přírodní vědy, hlavně ornitologie. Jako všichni přírodovědci té doby měl však i rozsáhlé znalosti dalších oborů, hlavně botaniky a mineralogie. Pracoval v mnoha brněnských přírodovědných spolcích, například: Učitelském klubu přírodních věd, Komisi pro přírodovědecký výzkum Moravy při Moravském zemském muzeu, Přírodovědném spolku a Svazu ochrany přírody a vlasti. Intenzivnímu studiu přírody Brněnska a oblastí Pavlovských vrchů se začal věnovat již jako mladý učitel. Brzy byl považován za jednoho z nejlepších znalců přírody jižní Moravy, což dokládá i řada odborných prací především z oboru ornitologie. Jeho pozůstalost (pracovní deníky a studijní poznámky, kartotéka moravského ptactva a další písemnosti) je dnes uložena v zoologickém oddělení Moravského muzea v Brně.

Zdobnitzky byl jistě jedním z průkopníků ochrany přírody, což dokládají jeho obavy z postupující devastace Pavlovských vrchů. Jeho obavy vyústily v úmysl založit na jihovýchodních svazích Stolové hory botanickou zahradu, která by poskytla útočiště a ochranu krásným rostlinám Pálavy, ohroženým surovostí, neznalostí a sběratelskou zběsilostí návštěvníků. Jako každý kdo přichází s něčím novým musel bojovat s nepochopením a posměchem, jeho myšlenku málokdo chápal, mnozí byli proti. Zdobnitzky si byl vědom, že vybudování botanické zahrady nebude jednoduché a bude trvat mnoho let, než se stane hodnotným celkem. Rozhodl se proto vybudovat zahradu ve vší tichosti. Obával se, že veřejnost správně nepochopí jeho důvody pro založení botanické zahrady, a stane se tak zbytečně dopředu jejím odpůrcem. Potřebnou odbornou a finanční podporu získal v Učitelském klubu přírodních věd v Brně, jehož byl členem a později vedoucím. Práce na botanické zahradě zahájil v roce 1911. Dokončení zahrady zabránila první světová válka, kam Zdobnitzky narukoval i se svým bratrem, rovněž známým brněnským přírodovědcem. Brzy po nástupu na frontu padl u Haliče do ruského zajetí a strávil 5 let v Irkutsku na Sibiři. Po skončení války se domů vracel přes asijský kontinent. Trasa cesty, trvající více než rok, byla jistě vedena touhou přírodovědce po poznání. Zahrnovala oblast Bajkalu, Mandžuska a Vladivostoku, Honkong, kde navštívil vyhlášený obchodem s rajkami, Colombo se známou botanickou zahradou. Do Brna se vrátil po šesti letech, v roce 1920, s ruskou legií od Rudého moře přes Suezský průplav. Zdobnický ihned navázal na přerušenu práci. Většinu sil věnoval výzkumu ptactva a činnosti v zoologickém oddělení Moravského muzea, v Klentnici pokračoval v budování ornitologické expozici v místním muzeu.

V botanické zahradě na Stolové hoře čekalo Zdobnitzkého zklamání. Přestože zde již hodně rostlin zdomácnělo, zahrada po tolika letech bez péče přece jen zplněla. Učitelský klub přírodních věd navíc zchudl a nemohl dokončení botanické zahrady finančně podporovat. Zdálo se, že zahrada zcela zanikne. Zásadní obrat nastal, když se Tělovýchovný spolek jižní Moravy rozhodl vybudovat v nejtěsnější blízkosti Růžové hory v Klentnici Památník padlým v první světové válce a zamýšlel to spojit s vysazením rostlin kolem přiléhajícího hřiště. Tehdy přišel Zdobnitzky na myšlenku vybudovat novou botanickou zahradu v bezprostřední blízkosti památníku. Hybnou silou bylo pro Zdobnitzkého v tomto poválečném čase a po pěti letech strávených v zajetí na Sibiři, jak sám říká, prohloubení silného pocitu vlastenectví a poznání domova. Výbor pro založení památníku byl nadšený Zdobnitzkého myšlenkou spojit vybudování památníku a botanické zahrady, a nabídnout tak návštěvníkům památníku i sportovcům poznat zde na jednom místě nejen vzácné rostliny z nejbližšího okolí, ale i ty rostoucí roztroušeně v celé krajině. Výbor pro založení památníku dokonce převzal nad botanickou zahradou záštitu se všemi právy a povinnostmi.

O založení botanické zahrady informoval Franz Zdobnitzky veřejnost v roce 1924 ve svém článku Botanická zahrada na Pavlovských kopcích, uveřejněném v měsíčníku Ochrana Přírody. Článek obsahuje celou řadu cenných informací a podrobností o průběhu jejího budování, skladbě a původu rostlin, autorových záměrech, jeho úvahy, obavy a naděje. Vzhledem k významu zahrady pro botanický výzkum a aktuálnosti tématu pro ochranu Pálavské květeny předkládám čtenáři důležité pasáže článku v úplném znění. Veďe mě k tomu také snaha současného majitele části pozemku bývalé botanické zahrady o její znovuzaložení. Článek Franze Zdobnitzkého je totiž i ničím nenahraditelnou výpovědí o tom, jak nesmírně náročné je založit a udržovat botanickou zahradu, a to i pro odborníka, tj. botanika a vynikajícího znalce místní přírody a jejích zákonitostí. V této souvislosti je dobré připomenout i skutečnost, že v době, kdy Zdobnitzky botanickou zahradu zakládal, neexistovaly přírodní rezervace, a proto neexistovala ani žádná omezení pro přesazování rostlin z volné přírody. V tomto směru měl tedy Zdobnitzky pro založení botanické zahrady ideální podmínky. Tento článek, uveřejněný až 4 roky po zahájení prací, byl přesto hlavně zoufalou prosbou k veřejnosti o materiální pomoc:

„S pracemi na botanické zahradě jsme začali již v zimě 1921–22. Starou botanickou zahradu jsme přemístili se vším, co se dalo, do půvabné soutěsky na východní straně Širočtího hrádku. Oproti staré zahradě měla všechny přednosti. Za prvé se zde ve velkém počtu nalézaly původní rostliny skal, jejichž přesazování by dalo nejvíc námahy: hvozdik pěrity v nádherných koberecích, byliny skal v bezpočtu skvostných shluků, dvojštitek, jeřáb, višně mahalebka, skalník, koniklec velkokvětý a mnohé další. Za druhé je přímá východní poloha s dvěma protilehlými proti severu ležícími skalními stěnami mnohem vhodnější, než na jihovýchod obrácená stará botanická zahrada. Obzvláště rostliny skal mají rádi severní polohu. A konečně za třetí – toto stanoviště s malou náhorní plošinou proti místu, kde se soutěska otevírá, nabízí nevšední romantický obraz a leží jen dvě až tři sta kroků vzdáleno od Růžové hory. Takové přednosti už neskýtá žádná jiné místo na Pavlovských kopcích.

A nyní nám zbývá přenést do zahrady ještě chybějící rostliny. Jako zdroj přicházejí v úvahu nejen Pavlovské kopce, tedy Děvín, Kotel, Růžová hora, Stolová hora, Kočičí kámen, Kočičí skála a Janičův kopec, nýbrž také celá oblast mezi Milovicemi, Bulhary, Mikulovem a Klentnicí, dále kopce v Pouzdřanech, Popicích, Hustopečích a Kurdějově, vyvýšeniny mezi Dobrým Polem, Dunajovicemi, Březím a kolem Novosedel. Všechny tyto vyvýšeniny mají charakter pontických stepí a pontických keřnatých lesů. Rostlinná společenstva rovin kolem Dyje, Svratky a Jihlavy nebudou do tohoto projektu zařazena, protože zachování těchto rostlin na kopcích by stálo hodně námahy a na vyvýšeninách by mezi pahorkatinnou květenou nepůsobily přirozeně a rušily by dojem.

Ve staré zahradě jsem se opíral jak jen to bylo možné o přírodu a použil metodu, kdy jsem každý sem přenesený druh, zastoupený vždy více exempláři, ponechal v přirozených společenstvech, která jsem rozdělil a zasadil na více míst. To ale ztížilo přehled a péči, stejně jako později popis rostlin. Proto jsem nyní uplatnil metodu, která zde jako orámování zahrady zachovala původní přirozeně již existující koberec rostlin, stále více ale sázím skupinky rostlin jednoho druhu. Zvyšší to účinek, ulehčí péči a označení a nepůsobí to nepřirozeně. Sám jsem se o tom mohl přesvědčit na Sibíři a také v přírodě se pravidelně vyskytují shluky rostlin stejného druhu, které za květu vytvářejí v kvetoucí louce barevné motivy. Z hlediska péče je takové svědomité zasazení rostlin výhodné, od zalévání až do pevného uchycení se v půdě, zamezuje přílišnému bujení jiných nežádoucích rostlin, ke kterým v botanické zahradě patří sesel a hadinec a které by jinak rostliny utlačovaly. A péče je založení takové botanické zahrady bez záhonů a bez překopávání mnohem pracnější, jako je založení okrasné zahrady. Pokuste se jednou přesadit z volné přírody trnku, přesadit rostliny bez lopuchů a bodláků. Již vykopávání rostlin vyžaduje často velkou námahu. U rostlin skal je často potřeba odlomit kámen, abychom zachovali kořeny. Nyní ještě pomyslete na transport druhů často rostoucích na místech, které jsou hodiny vzdáleny, bez silnic bez železnice. Představte si, kolik je k tomu třeba znalostí o místech výskytu i o rostlinách samých. Nejde jen o specifické znalosti, tj. odejmout rostliny z pravém místě v pravý čas a nejlépe v blízkosti zahrady. Představte si, že každý druh je brán, jak jen je to možné, s těžkým balem hlíny. Vypočítejte si tedy, kolik středně velkých rostlin může na zádech unést jeden muž. Když budeme počítat jen osm až deset exemplářů od každého druhu, není to víc než jeden až dva druhy. A na všechno jsme jen dva lidé. Já a můj pomocník Hubert Uch z Kletnice. Má okrasnou zahradu, jak je pravidlem, přímo u domu a může zde trávit každou volnou minutu. Já musím ale počítat alespoň půl dne, než se do zahrady dostanu. Je tedy vidět, jak namáhavou práci jsem na sebe vzal. Když se ale dílo podaří a ono se musí podařit, potom bychom mohli vytvořit něco, čím se žádná krajina nemůže pochubit“.

Botanická zahrada v Klentnici byla pravděpodobně první botanickou zahradou na území bývalého Rakousko-uherska, zaměřenou na úzce specifickou skupinu rostlin (pontických stepí a pontických keřnatých

lesů) určité malé vyhraněné oblasti (Břeclavsko). Toto vědomí, že vytváří něco výjimečného, spolu s přirozenou touhou chránit milovanou přírodu bylo pro Zdobnitzkého při jeho práci jistě velmi silnou motivací. Existence podobné botanické zahrady by i dnes byla obrovským přínosem pro ochranu vzácné teplomilné květeny Břeclavska, zejména květeny Pavlovských vrchů. Její založení, ale hlavně údržba a zachování by si však vyžádaly nejen obrovské finanční náklady, ale především nemalý tým odborníků. Toto přesvědčení podporuje fakt, že zdrojem rostlinného materiálu pro případnou obnovu botanické zahrady by dnes připadaly v úvahu hlavně přírodní rezervace. Rozsáhlá území původní přírody byla totiž přeměněna na zemědělskou půdu. Velká část kdysi běžných teplomilných rostlin se dnes vyskytuje vzácně na několika málo místech. Většina z nich je dokonce na seznamu vyhláškou Ministerstva životního prostředí zvláště chráněných druhů, neboť početnost jejich populací se od roku 1911 drasticky snížila. Navíc odběr rostlinného materiálu z těchto lokalit chráněných zákonem se řídí přísnými pravidly.

Osobně si vážím nadšení a úsilí člověka, který zamýšlí svůj podnikatelský záměr směřovat do ochrany přírody, bohužel si však zároveň myslím, že vybudovat úzce specifickou botanickou zahradu na žádoucí úrovni, ale hlavně zachovat její funkčnost i pro další generace je nad síly a možnosti jednotlivce a asi i současné ochrany přírody.

Je také nutno zdůraznit, že případná botanická zahrada by nebyla ledajakou sbírkou rostlin, ale sbírkou rostlin na svazích Pálavy v oblasti CHKO Pálava, dnes už významné rezervace světa, zapsané na seznamu biosférických rezervací UNESCO. Požadavek trvalé účasti odborníků na případné realizaci botanické zahrady, jejíž druhové složení by muselo splňovat náročná kritéria ochrany okolní přírody a obezřetnost ze strany správy CHKO Pálava, považuji proto za nanejvýš žádoucí.

Botanická zahrada se nacházela v půvabné soutězce na východní straně Sirotčího hrádku.

Hvozdík Lumníterův pálavský (*Dianthus lumnitzeri* subsp. *palaviensis*)